

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VI. KÖTET.

1910. JANUÁR.

1. SZÁM.

Hunfalvy Pál emlékezete.

(Felolvastatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1910 január 18-ikán tartott közgyűlésén.)

Most száz éve, 1810 márczius 12-én született Hunfalvy Pál Nagy-Szalókon, Szepesmegyében.*

A XIX. század első negyedében szomorú időkét élt Magyarország, talán a legszomorúbbakat a szatmári béke óta. Pangás, tespedés szállta meg az országot: a főrangúak, nemzetüktől elidegenedve, hazájuk sorsával mit sem törődve, külföldön költötték el jövedelmüket, nem ritkán vagyonukat; a középnemesség itthon ugyan, de tobzódásban és duhajkodásban pazarolta el testi és szellemi erejét; a polgárság, nyelvére különben is idegen, a nemesi jogok hazájában alig számított valamit; a kisenemesség, noha megvoltak a kiváltságai, szegény viszonyok közé süllyedve paraszti életet élt ő is, csak úgy mint a „misera plebs contribuens“. Már-már valóra látszott válni a német állambölcselő** jóslata, hogy a magyar nyelv végkép el fog enyészni a föld színéről. „Oh mily sokszor látám — mondja Széchenyi István — még mint gyenge fiú, szegény atyámat buba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házi bajok keserűségeinek. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyar-nak napról napra mélyebbre süllyedése s azon reménynélküli nézet, hogy nem sokára és elkerülhetetlenül fog nemzetünk vég-órája ütni, okozá oly sokszori keserű epedéseit. Annyi polgári erényekkel fénylő atyám, — végzi Széchenyi — mint *magyar*, reménytelenül szállott sirjába.“

Es éppen ezekben a szomorú időkben, t. Társaság, a XIX. század első negyedében születnek a kiváló férfiak e hazában oly nagy számmal, a minővel sem előbb, sem utóbb még soha: leg-

* A Pall. Lex.-ban Simonyi Zsigmond, nem tudni mi alapon, augusztus 10-re teszi e születésnapot.

** Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1791. XVI. könyv, II. fejezet.

nagyobb költőink, nagy államférfiak, kitünő tudósok és hadvezérek. Mintha csak a gondviselés akart volna örködni nemzetünk fölött!

*

Hunfalvy (előbbi nevén Hunsdorfer*) Pál nem mozdult ki Szepes megyéből 17 éves koráig. Születése helyén végezte az elemi iskolát, Késmárkon pedig a gimnázium négy osztályát. Anyanyelvén kívül megtanult latinul, francziául, egy kicsit görögül s bizonyára tótul is, csak a magyar nyelv volt előtte teljesen idegen. Hogy ezt is elsajátíthassa, 1827-ben Miskolcra ment tanulni, (előbb az evangélikusokhoz a retorikára, azután a helvét hitvallásúak lyceumába a bölcsészettani tanfolyamra** s innen két év múlva vissza Késmárkra. Most már elég jól tudott magyarul, de azért még nem érzett a magyarral. „Nyíltan megvallom — írja ő maga — mi a magyart igen távolról néztük, s oly világban, a mely bennünk hasonérzelmeket korántsem gerjeszte. A magyar állapot idegen volt előttünk.“*** Beteljesedett rajta is, hogy „a szó-lás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobo-gása még a szívnek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt a leg-ekesebben szóló is, korántsem magyar még.“

Széchenyi Világa gyűjtött magyar világot a késmárki ifjak szívében. „Ki kavicsban drága köre találna — mondja ismét ő maga — nem lepetnék meg örvendetesebben, mint mi Széchenyi Világától. Mint idegen, ki a jónak mindenütt örül, úgy becsültük előbb az új életet; majd közelebbnek is találtuk magunkhoz. Elővettük a *Hitelt*, elő Berzsenyit, Kisfaludyt, Kölcseyt, s mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar művelődésért.“

Hunfalvy meglehetősen későn, 29 éves korában lép az iro-dalom terére. Nagyon sokat és sokfélét tanult, hogysem ezt korán megtehette volna. A ki egy szaktudomány kisebb területére szor-itkozik, könnyebb terhével hamar útnak indulhat. Hunfalvy ellen-ben a bölcsészeti tanfolyam befejezte után még theologiai és jogtudományi tanulmányokat is végzett. Első munkája: a *Dresdai Levelek*, noha a keltezés szerint 1836-ban írta őket, csak három évvel utóbb láttak napvilágot Schedel, Vörösmarty és Bajza Athenaeumában. Nem útleírások vannak e levelekben, hanem egy magyar lélek bánatos reflexiói a külföldi viszonyok

* Az udv. cancellaria 1842 február 17-én engedte meg, hogy Hunsdorfer Pál és János vezetéknevüket „Hunfalvi“-ra változtassák.

** Itt a ref. főgimnázium igazgatóságának szíves értesítése szerint az 1828/9. tanév első felében az aestheticából 14-ik, a physicából 8-ik, a mathe-sisből 7-ik, a historia universalisből 9-ik, a literatura romanából 8-ik és a literatura graecából 6-ik eminens; a második félévben a historia universa-lisból, a literatura romanából, a literatura graecából és a mathesisből 7-ik eminens, a theologia moralisból, a psychologia empiricából és physicából 8-ik eminens.

*** Emlékezés Késmárkra. Tanulmányok. Írta Hunfalvy Pál, 49. l.

megismerése közben. Ettől fogva több éven át szorgalmas munkatársa az Athenaeumnak. Czikkei többnyire philosophiai, aesthetikai, paedagogiai tartalmúak, közbeszövéen akkori nézeteit a magyar művelődési törekvésekről, vagy pedig fordítások arabból és görögből. Csupán egy cikkében, a Rhapsodiák utolsó ciklusában* foglalkozik nyelvtudományi s különösen a magyar nyelvet illető kérdésekkel. Már ekkor kiválóan érdeklik a magyar igék időalakjai, melyekkel később is annyit foglalkozott, főleg pedig helyes használatuk kérdése. Tüzetesen nyilatkozik a magyar nyelvújításról is. „Romok alá temetett műdarabot ha kiásnak — e hasonlattal él — nem lesz újjá, hanem régi marad, bár letört részeit oly ügyességgel tudják helyre állítani, mint a farnesi Herkulesét. Nyelvünk ily eltemetett műdarabhoz hasonlított, ki kellett azt ásni s hiányait megtoldani. De ám a néző sokaság kiásót és toldót mind újítónak vette s munkáikat annyira nem tudta egymástól megkülönböztetni, hogy majd Herkules igaz lábait sem ismerte el valódinak. Tehát újító volt mind a ki elavult szókat élesztett föl, mind a ki valóban újakat készített . . . : sok magyar előtt minden új volt s mai nap is hányan tudják mi új, mi régi? Újat nem olvasunk, mivel új s a régivel mi gondunk? De sem részvétlenség, sem harag nem akadályozhatta nyelvünk újjászületését . . . Ne tartsuk még befejezettnek a nyelv feladását és képezését, hasztalannak se véljük a fáradságot, mely annak gazdagítására új bányákat ígér . . . Nincs szavunk még sokra, melyet művelődésünk terjeszkedése mellett nélkülözni nem lehet. Miért nem folyamodunk éjszaki atyafiainkhoz is.** Megvessük-e azokat, vagy szégyeljük a rokonságot, mely a mennyire csak nyelvrokonságtól telik, annyira bizonyos lett.“

Íme e hosszabb idézet megismerteti velünk Hunfalvy álláspontját, melyet irodalmi föllépése első éveiben a magyar nyelvészett akkori két legfontosabb kérdése körül: a nyelvújítás és nyelvünk rokonsága megítélésében elfoglalt. Nem itéli el a nyelvújítást, sőt nyíltan kimondja annak szükséges voltát; nem szégyenli a lapp nyelv rokonságát, sőt bizonyosnak jelenti ki, és ezt abban az időben teszi, mikor Gyarmathi és Révai tanításait már mindenki elfeledte, s a legtöbb magyar Horvát István ábrándjaiban gyönyörködött.

De, ismétlem, Hunfalvy ekkor még philosophus, aesthetikus volt inkább, semmint philologus. Így ismerték akkori barátai is. Mikor az Akadémiába 1841-ben lev. tagnak ajánlják, első sorban philosophiai értekezéseit emelik ki és székét sem valami philologiai munkával, hanem Thukydides jellemzésével foglalja el. S mikor 1842-ben a készmárki ev. főiskolán „a magyar törvé-

* Athenaeum 1840, második félév, 42—45. sz. A Rhapsodiák e részét nem vette föl az 1873-ban megjelent Tanulmányok közé.

** Itt példaképen kölcsönvételre ajánlja a lapp *jegne* szót, mely a német gletschert helyettesíthetné nyelvünkben. Toldy Tudományos Műszótára el is fogadta s inuen belekerült Ball. szótáraiba is.

nyek s az országászat rendes tanítója“ lett, s négy évvel utóbb, mikor e főiskola élethossziglani igazgatójává választották, úgy látszott, végkép szakítani fog mind a philosophia, mind a philologia művelésével, s ezentúl kizárólag a jog- és államtudományoknak fog élni. 1843-ban a „Magyar és kereskedelmi törvényekről“ önálló munkát ír, 1847-ben „Országgazdasági (vagyis nemzetgazdasági) tájékoztatót“ közöl Bajza Ellenőrében s 1848-ban arra kéri Toldyt, hogy „Országászati Tanulmányok“ című munkájának, mely már egészen készen van, keresne Pesten kiadót, hogy június vége előtt megjelenhessék.* E munkája azonban sem akkor, sem utóbb nem jelent meg soha. 1848 június végén nagy változás áll be a késmárki polyhistor életében. A szépeszombati választókerület egyhangúlag megválasztja országgyűlési képviselőjének. Ott hagyja a csendes Késmárkot: el kell menni a forrongó Pestre, a nemzetgyűléssel együtt menekülni Debreczenbe, majd diadalmármorban újra Pestre, azután Szegedre, végre Aradra — a teljes összeomlásig. Az ő tanári állása is összeomlott. Mint bujdosó, feledést és szórakozást keres; Toldy Ferencztől finn grammatikát kér. Strahlmann munkáját kapja tőle. Ezt olvasgatva ébred fel benne — maga beszélte Fraknóinak** — a vágy a magyar és finn nyelv rokonságának bővebb tanulmányozására.

Bujdosása nem tartott sokáig; nagy meglepetésére már 1850 nyarán kegyelmet kapott. „Nem gondoltam — írja Toldynak*** — hogy ez oly hamar és ekként történjék. De bár meglepett, nem örvendeztetett: mit ér egyes ember a haza ellenében? s a hon beteg, mint ország halálosan beteg...“

A beteg ország megmentésére gondol akkor minden jobb hazafi. „Még élünk, s akarunk élni, de annál nagyobb a kötelességünk is dolgozni, hogy életre való jogunk senki által kétségbe ne vonathassék.“ Az Akadémia tagjai közül — Toldy kezdeményére — 12-en, köztük Hunfalvy is, összeállnak egy tudományos folyóirat alapítására: közülök Hunfalvy magára vállal évenként négy nyomtatott ívet nemcsak megírni, hanem kiadási költségeit is viselni. Így indul meg az „Új Magyar Múzeum“ 1850 október 1-én. Jeligéje: „Peragit tranquilla potestas, Quae violentia nequit...“ Az első cikket „intó és buzdító szózatul“ Hunfalvy írja „Igaz arany bulla“ czímmel. Helyesen mondja Fraknói negyven évvel utóbb e nagy feltűnést keltett czikkről,† hogy hangja bátor mind fel-, mind lefelé és tartalma bölcs. Bátran hangoztatja, hogy bár a béres irodalom szinte jogunkat is az életre kétségbe vonja s azt kívánja, hogy lakoljunk tetézetten a kajánság kedve szerint: azért mégis élünk s akarunk

* Toldy F. levéltárczája XV. köt., a M. Tud. Akad. kéziratárában.

** Hunfalvy-Album. 1891. (XV. 1.)

*** 1850 július 13-ikán.

† Hunfalvy-Album. (XII. 1.)

élni. Nemzetünk hiját nem a harczy vitézség hiánya teszi; hanem teszi az, hogy a vitézségen kívül más tulajdonait nem fejthette úgy ki s nem dolgozott annyit a tudományok, művészetek és az anyagi ország terén, mennyit dolgoznia lehetett s annál fogva kellett volna is.

Ezután részletesen fejtegeti a feladatok hosszú sorát, melyek a nemzet előtt állanak: a műveltség terjesztését, az ország anyagi jóllétének emelését, a tudományok művelését, s kitűzi ezek között mintegy a saját munkaprogramját is: „Szükség — mondja a 109. lapon —, hogy nem csak a magyar, hanem a vele rokon nyelveket is buvároljuk; nekik az összes nyelvek sorában helyet mutassunk ki; időközben történt változásait, a mennyiben az írott hagyományokból megtudhatni, előadjuk s az észnek az emberi nyelvekben nyilatkozó alaptörvényeire visszavigyük.“

De mielőtt Hunfalvynak igazán csak ekkor elkezdett nyelvészeti munkássága rövid vázolásához fognék, közbevetőleg szólanom kell azon változásról is, a mely életviszonyaiban ugyanekkor állott be.

A M. Tud. Akadémiának ugyanis egész 1851-ig nem volt külön könyvtárnoka: ideiglenesen a titoknok viselt gondot a könyvekre is. Toldy már 1846-ban kijelentette, hogy a könyvtár-óri tisztet, halmozott teendői miatt, továbbra nem tarthatja meg. Azonban ötödfél év mult el, míg az állást betöltötték. Az 1851. június 30-án tartott akadémiái ülésen jelentették be, hogy gróf Teleki József és testvérei „a Tudós Társaságnak még 1846-ban tett ajánlása következtében a 300 forinttal járó könyvtárnokságra Hunfalvy Pál levelező tagot neveztek ki“.

Hunfalvy Pál haladék nélkül elfoglalta hivatalát s negyven esztendeig, egész haláláig viselte.

Valahányszor az Akadémia könyvtárában a régi lajstromokban és a katalógus-czédulákon Hunfalvy vagy Budenz keze-írása ötlík szemembe s látom rajtok azt a pontosságot, azt a türelmet, mondhatnám, azt a szeretetet, melylyel e nagy tudósok köznapi teendőiket is végezték, mindig valami megatottság vesz rajtam erőt: elszomorodva gondolok az idealismus mai hanyatlására.

1851 január 18-án tartotta Hunfalvy Pál első nyelvészeti fölolvását az Akadémiában. Czime: „Nyelvészeti nagy tennivalóinkról s a finn népek régiségei“. Fő-fő teendők szerinte: az ural-altáji nyelvészet művelése. Igen szépen mondja:*

„Minden europai nemzet azon helyhez képest, melyet az igazán európai életben tart, osztozik minden tudományos fáradságban, ennél fogva a nyelvészetben is. A magyar nemzet okvetlenül köteles részesnek beállani azon munkálkodásba, melly a classicus és a sémi nyelveket és irodalmakat tűzi tárgyul . . . , de e munkálkodásban a vezérséget mások foglalták el, kik a mult szá-

* Magy. Acad. Értes. 1851: 3—4. II.

zadokban többet akartak és tudtak a szellemi munka birodalmában tenni . . . Ámde az ural-altáji nyelvészeti körrel, melynek annyi történelmi homályt kell felderíteni, mi magyarok egészen másképp vagyunk: *itt a vezérséget nekünk kell megragadnunk*, ha tudományos működésünk a legnagyobb szégyent, a tehetetlenség feletti szégyent nem akar vallani! Valamint a Kaspi-tenger mellékei azon kapuk, melyen Közép- és Éjszaki-Ázsiából Európába jöttek a nemzetek, azonkép legyen a magyar tudomány e tekintetben kapu, melyen az európai szellem vizsgálatai Közép-Ázsiába kalauzoltassanak.“

Ez után az első felolvasása után éveken át, mondhatni szakadatlan sorban, jöttek Hunfalvy nyelvészeti dolgozatai. Már két hónappal amaz első után ismét egy nagy értekezéssel lép az Akadémia elé. Ennek czime: „A nyelvhasznítás elvei s elemei.“ Külön taglalja a ragozást és szóképzést a héber és arab, azután a hellén, latin, német stb. nyelvekben s végül a magyar, finn és török nyelvben. Végül erősen megtámadja az akkori magyar nyelvészekről olyannyira kedvelt elvont gyököket. „Azt gáncsolom én a magyar nyelvészkedésben — mondja Hunfalvy „A Magyar Nyelv rendszeréről“ szemben — hogy legkisebb különböztetés nélkül keresztül kasul gázol mindenen; mert ezzel rontotta el a nyelvészeti érzetet, úgy hogy igaz nyelvtudomány sokáig nem lesz nálunk. Mert arra, hogy valaki *lazacz, malacz, láncz, táncz* szokat magyar képzők vagy gyökökből kihozza, igazán szembehunyás kell. Így nem szabadulunk soha sem a Kassai-féle *szódráncselésektől*, s mindig „*notis erimus derisui*“. A magyar nyelvészetet azon ösvényre kell vezetni, hol egyedül válhatik tudományyá, még pedig olyanná, mely nemcsak némely kiténő elmék előtt, minő Révai volt, hanem mindnyájunk előtt, biztos, többé kételynek alá nem vethető nemzeti tulajdon legyen.“

Még ugyanabban az évben, ismét alig két hónappal a második után, egy harmadik nagy értekezést terjeszt az Akadémia elé: „A magyar, finn és török nyelvek leírása.“ Nem nyelvtant akar írni, hanem az említett nyelvek rajzát akarja szem elé állítani, hogy az olvasó figyelmét a finn és török nyelvekre fordítsa, mint a melyek a magyar nyelv tudományos művelésére leghatásosabbak, továbbá az egész nyelvcsalád kitanulására is első útmutatók. Sajnovics és Révai óta — mondja másutt — meglehetősen sokat beszéltek a mieink a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságáról: de annyi sok nyilatkozó s ítélni bátorkodó közt nem volt egy sem, ki tanulás által győződött volna meg arról, a mi nyilatkozásának vagy éppen ítéletének tárgya vala . . . A rokon nyelvek tudása nélkül nem található alapot, a melyre építeni lehet. Mindaddig, míg nyelvtudósaink a finn és török nyelveket nem tanulandják, sem nyelvtani, sem szótári könyveink nem fognak a nyelvtudomány kívánalmainak megfelelni.“

Hunfalvy e három első nyelvtudományi értekezéséből bővebb idézeteket vettünk, s őt magát szólaltattuk meg, hogy szembe

tüntessük, mily helyes nézeteket vallott s mily helyes irányban dolgozott és buzdított már akkor (1851-ben), mikor még minden magyar nyelvész, ki szófejtéssel foglalkozott, délibábokat kergetett.

Értekezéseit egész 1856-ig a Magyar Academiai Értesítőben és az Uj Magyar Múzeumban tette közzé. Magyar nyelvtudományi folyóirat még nem volt s annak hiányát talán csak Hunfalvy érezte igazán. Neki tér kellett, hol másoktól nem feszélyezve, irányozhassa a munkásságot, bátorítsa, buzdítsa a tehetőséget, mely különben talán nyomtalanul eltűnnék s igazítsa jó útra a tévedőket. Ezért indította meg 1855 augusztus elején a *Magyar Nyelvészet*-et, az első magyar nyelvtudományi folyóiratot. Az első évfolyamokban ő maga írta a legtöbb s a legértékesebb cikkeket, s azokon is, a melyeket munkatársai írtak, vagy legalább nagy részükön meglátszik a gondos szerkesztőnek javító, simító és csillag alatt helyreigazító keze. „Nemcsak szerkesztettem, hanem magam írtam, magam javítottam s magam olvastam is a Magyar Nyelvészetet“ — mondogatta tréfásan harmincz évvel utóbb.

De nemsokára szerzett magának egy új munkatársat, ki nemcsak derekasan megállta mellette a helyét, hanem alapos ismereteivel az indogermán nyelvészet terén jóval fölül is multa az ő autodidakta tudását. A mit Hunfalvy a finnugor nyelvhasználat terén ötlet- vagy sugallatszerűen megkezdett, azt Budenz rendszeresen és tervszerűleg folytatta, a maga babérjával Hunfalvy homlokát is ékesítvén.

Az angolok azt mondják, hogy Davynak, a nagy chemikusnak, legnagyobb felfedezése: Faraday volt. Mi is elmondhatjuk magyarok, hogy Hunfalvy Pálnak egyik legnagyobb érdeme: Budenz volt, hogy őt Magyarországnak és a magyar nyelvtudománynak meg tudta nyerni.*

Könyvtári és szerkesztői teendői és annyi kisebb értekezés írása közben Hunfalvy ráért még arra is, hogy segítségét felajánlja Regulynak utazásai leírására és gyűjteményei feldolgozására. Szegény Reguly akkor már testében-lelkében annyira

* Ide csatoljuk Hunfalvy egyik első, eddig még sehol nem közölt levelét Budenzhez, melyben neki, ha Magyarországra jön, támogatását igéri:

„Verehrtester Herr! Ich danke Ihnen für die Nachricht über Ihre Studien und deren quasi Krönung mit den honoribus ordinis; und es wird mich sehr freuen, ein Exemplar Ihrer Dissertation aus Ihrer Hand zu empfangen. Einstweilen bitte ich diese etlichen Zeilen nur als Zeichen anzunehmen, dass ich Ihr Schreiben erhalten habe, und Sie hier erwarte. Zugleich mögen sie mir aber auch Gelegenheit geben, Sie noch einmal daran zu erinnern, sich nicht solche Hoffnungen zu machen, die dann vielleicht die Wirklichkeit enttäuschen würde. Machen Sie sich auf die Reise nach Ungarn mit der Absicht, Länder und Menschen kennen zu lernen, und nur da und dann bleiben zu wollen, wo und wenn es Ihnen gefallen wird. An mir, hoffe ich, werden Sie bald bemerken, soll es nicht fehlen, so viel ich vermag. — Doch wer sich mit Schriften im Geiste des Islams verfasst abgiebt, der hat schon oft gelesen, was auch der lateinische Dichter sagt: quemque maneat sua fata. Also, szerencsés jövetelt hozzánk! Pest d. 27. März 1858. Ihr Sie erwartender P. Hunfalvy.“ (A M. Tud. Akad. kéziratárából.)

meg volt törve, hogy voltaképen ő nem is, csak Hunfalvy dolgozott. A cooperatio annyiból állt, hogy együtt olvasták a vogul szövegeket, s együtt rendezték Reguly szó- és nyelvtani jegyzeteit. Reguly nemsokára meghalt s hagyatéka feldolgozásával és kiadásával az Akadémia Hunfalvyt bízta meg. Már egy évvel utóbb ki is adta a teremtésről szóló vogul mondát, mely első eredeti vogul szövegközlés volt; 1864-ben pedig kiadta Reguly hagyományainak egy jó nagy részét „A vogul föld és nép” cím alatt, terjedelmes bevezetéssel és nyelvi fejtegetésekkel.

1862-ben a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága megindította a Nyelvtudományi Közleményeket s szerkesztővé a Bizottság előadóját, Hunfalvy Pált választotta meg. Így azután meg lehetett a Magyar Nyelvészetet, a mi Hunfalvynak különben is tetemes anyagi áldozatába került, szüntetni. A Nyelvtudományi Közlemények, a míg Hunfalvy szerkesztette (1879-ig), nem is volt egyéb, mint a Magyar Nyelvészet folytatása, új cím alatt s jelentékeny új erőktől támogatva.

Hunfalvyt azonban az ő csendes tudományos foglalkozásában ismét megzavarta a politika, még pedig két ízben is. 1861-ben a szepesszombati kerület újra megválasztotta országgyűlési képviselőjévé, 1865-ben pedig az ő kedves Késmárkja — hol annyi ideig tanult és tanított — bízta meg képviselőtelével. Hunfalvy mind a kétszer Deákhhoz csatlakozott s élénk részt vett a tárgyalásokban, valamint később a főrendi házában is. Az 1865-iki országgyűlésről naplójegyzeteket is tett, de csak töredékesen, a szerint, a mint a kérdés vagy esemény érdeklődését fölkeltette.

Hátrahagyott iratai, melyeket az Akadémia könyvtárában őrzünk, arról tanúskodnak különben, hogy ő semmi súlyt sem fektetett — nem úgy, mint Kazinczy, vagy Toldy — irodalmi levelezésének megőrzésére. A hozzá intézett levelekből csak azok maradtak meg, a melyek valami véletlenségből elkerülhettek az enyészetet. Schott Vilmostal, a híres khinai és altáji nyelvtudóssal — mint ez egyik értekezéséből kitűnik — már 1851-ben levelezésben áll, de mindebből semmit sem őrzött meg. A finn tudósokkal is sűrű levelezést folytatott, de csak egy-két levél maradt meg közülök AlMBERG, Blomstedt, Koskinen és Rosendaltól, s ezeknek is a legnagyobb része az ő finnországi utazása utáni időkből. 1869 nyarán ugyanis végrehajthatta régi tervét s meglátogathatta Finnországot, melyről s melynek nyelvéről, mindig csak a távolból és csakis könyvek után, már annyit írt. „Távolban is — mondja ő maga — sokról lehet ugyan tudomást szerezni, de az, ha legbővebb is, határozatlan, mint lámpafénynél a színek mivolta: ellenben a személyes tapasztalás, bár mily korlátolt legyen, mégis a napfényhez hasonlít, a mely világosan mutatja a színeket, úgy hogy azután arról is biztosabban ítélnünk, a mit tapasztalásunk nem ért.” „Hallottam valakitől, a ki akkor Hunfalvyval érintkezett — írja Setälä — hogy nem gőzötte csodálni éles megfigyelő képességét és érett ítéletét.”

Hunfalvy le is írta „Utazását a Balt-tenger vidékein“ s kiadta magyarul 1871-ben s németül is 1874-ben.

Alig hogy e munkája magyar nyelven megjelent, már a rákövetkező évben a nagy német nyelvtudós, Schott Vilmos Hunfalvyt a Kir. Prosz Akadémia levelező tagjául ajánlotta. Schott ezeket mondja ajánlásában: „Hunfalvy egyrészt az ő számos értekezésével, melyek a tőle alapított folyóiratokban: a Magyar Nyelvészetben és a Nyelvtudományi Közleményekben jelentek meg, másrészt pedig nagyobb munkájával, melyet „Reguly Hagományai“ szerény címmel adott ki, rendkívüli módon előmozdította a magyar s a vele közelebről rokon finn-urali nyelvek tudományos ismeretét. Utóbbi munkájában azt, a mit Reguly csak becses nyersanyagként hozott Szibériából, tudós kézzel feldolgozta s önálló kutatásaiban a magyar nyelv és őstörténet fenéköveit használta fel. A Reguly-hozta terjedelmesebb szövegek alapján megírta az első vogul grammatikát, azét a nyelvét, a melynek ismerete nélkül a magyar nyelv nem egy sajátosságát nem is lehet helyesen megítélni. Legújabb munkája pedig: Utazás a Balt-tenger vidékein, meggyőződésem szerint, a legteljesebb és legjelentékenyebb mű, a mely Finnország es Esthland lakóinak a természethez és az orosz birodalomhoz való viszonyáról mindekkoráig nyomtatásban megjelent.“*

Ez ajánlásra a berlini akadémia 1873-ik évi nagygyűlése, Brugsch a világhírű aegyptologussal és Whitney a lángeszű amerikai nyelvészszel egyidejűleg meg is választotta Hunfalvyt lev. tagjává. Tudomásom szerint ez ekkoráig az első és egyetlen eset, hogy a berlini akadémia philosophiai-históriai osztálya magyar tudóst tagjai közé választott.

Ha végigtekintünk Hunfalvy Pál több mint 50 éven át szakadatlanul folyt, roppant terjedelmű irodalmi munkásságán,** azonnal szemünkbe ötlük, hogy időrendileg három egymásra következő munkakört lehet benne megkülönböztetnünk. Dolgozatai az első 10—12 esztendőben — mint már említettem — többnyire philosophiai, aesthetikai és paedagogiai tartalmúak; a következő 25 éven át majdnem kizárólag a nyelvtudomány művelésére szenteli irodalmi munkásságát; végül pedig, az utolsó 15 év alatt, egész haláláig, néhány nyelvészeti apróságot leszámítva, leginkább ethnographiai és históriai tanulmányokkal foglalkozik.

* Az ajánlás eredetije (hivatalos másolatban) a M. Tud. Akadémia kéziratárában.

** A Hunfalvy-Albumban Hellebrant Árpád összeállította Hunfalvy Pál irodalmi munkásságának jegyzékét s ebben nem kevesebb, mint 284 dolgozatot (önálló munkát, értekezést, ismertetést, hírlapi cikket) sorol fel. E jegyzék azonban még korántsem teljes. En magam is találtam két nagyobb terjedelmű cikksorozatát, mely a Hellebrant jegyzékében nincs megemlítve, ú. m. 1. Munka, szorgalom és még valami (Pesti Napló 1855 június 23., 24. és 27. számaiban); 2. Felvilágosítások a magyar egybehasonlító nyelvészet ügyében (U. o. 1856 január 14., 15., 16. és 17. sz.) Bizonyára van még több is. Pl. még a Pesti Napló 1855 október 25-i számában.

Csak egyszer (1884-ben) tért vissza még a philologiai és grammatikai küzdelmek porondjára, hogy megvívjon, mint egy öreg Toldy Miklós, azokkal a fiatal nyelvtudósokkal, kik ifjú hevőkben még a középiskolai oktatásba is be akarták vinni az akkori meg nem higgadt, ki sem forrott hypothesiseket. Ime, mily avult, ócska fegyverekkel akar velünk megküzdeni — kiáltották eléje. És, ha némely részletkérdésben tévedett is, mégis ő lett a győztes. Hol vannak ma az akkor tanított hypothesisek? Nemcsak a tanításból, még a tudományból is pusztulniok kellett!

A nyelvtudományból az ethnographia vezette át Hunfalvyt a történettudományba. Nagy munkája: „Magyarország ethnographiája“ alapvető munka volt s noha több mint 30 évvel ezelőtt jelent meg s noha nagyon egyoldalúan fogta fel a néprajz feladatát, mindamellott ma sem múlja felül irodalmunk egy terméke sem. Hunfalvy munkája nem az emberi *test*, hanem, hogy úgy mondjam, az emberi *lélek* ethnographiája. Az ő felfogása szerint az anthropologiai, vagy inkább zoologiai leírások keveset nyomnak a néprajzban. Nem az agy idomai, nem a haj növése, nem a bőr színe teszi az embert, a népet, hanem a nyelv, a társadalmi lét, s ha a hite, társadalmi léte változik is, a nemzet mégis az marad, ha a nyelve marad meg. A nyelv tehát a nemzetnek lelke; a nyelv történetei, a nemzet lelkének történetei.“ S ezen felfogása okozza azt, hogy Hunfalvy Pál történettudományi munkái különleges helyet foglalnak el irodalmunkban. Ő nem a krónikák, mondák és hagyományok szemüvegén nézi a nemzetek ősi történetét, hanem a nyelvük tanúságaiból vonja le következtetéseit. „A nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák“ — ez a czíme egy értekezésének már 1858-ban. „Van egy hagyomány — mondja később — mely bizonyosabb és beszédesebb minden más hagyománynál, s az maga a nemzet nyelve. Annak, úgy szólván, minden izecskéje egy-egy történeti emlék, még pedig hamisítatlan emlék; mert a nyelv nem tud hazudni, nem is akarhat csalni. Minden más emlékhöz, hagyományhoz némi kétség fér, a nyelvhez és annak egyes szavaihoz nem fér semmi kétség.“ „A magyar krónikák mese-világban élnek, melly a valót a költeménytől nem bírja elválasztani.“

Ezen az alapon azután kegyetlenül bánik el a nemzeti hiúságnak hízegő, de különben nem is népies, hanem tudákos eredetű hagyományokkal. Minket a hun-magyar rokonság ábrándjaitól foszt meg, a székelyeket a hun-leszármazás dicsőségétől, az oláhokat pedig az ő rómaiságuktól s a Trajánus katonáitól való leszármazás édes hiedelmétől — s mindezt, a mi az ő történetírói munkásságára jellemző, a magyar nyelv vallomásai alapján. Ábrándjaink lerombolása mindnyájunknak fájt eleinte, különösen a székelyeknek és az oláhoknak. De mind hiába, nekik is bele kell nyugodniok a tárgyilagos igazságba.

„Az oláhok története“ Hunfalvy legjelentékenyebb munkája mindazok között, melyeket a történetírás terén alkotott. Nem hoz

fel ugyan benne új dolgokat, melyeket előbbi munkáiban már nem tárgyalt volna, de az addigi anyagot, igazságos kritikával egybe szűrve, önálló rendszeres egészsze formálja. „A politikai viszonyoknál fogva az idő nem alkalmas arra, — mondja egy román tudós — hogy Hunfalvy ebbeli érdemei és rendkívül nagy szolgálatai a románság által elismertessenek, de eljő az idő, a komolyabb, higgadtabb és igazságosabb kor, a melynek nemzedéke helyrehozza majdan a mult idők mulasztásait, és Hunfalvy Pált a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogja sorolni.“

Ez volt utolsó munkája. Nem is fejezhette be egészen, s halála után a M. Tud. Akadémia tiszteletből emléke iránt, azon csonkán adta ki a félbeszakadt kéziratot. Még két nappal halála előtt, 1891 november 28 ikán is dolgozott rajta. A Néprajzi Társaság ezen napon diszülést tartott, hogy megünnepelje elnökének és alapítójának, Hunfalvy Pálnak 50 éves akadémiai tagságát. Az alelnök üdvözetére így válaszolt az ünnepelet:

„A hosszú élet Istennek az ajándéka, és a kinek eme nagybecsű ajándék jutott, és azt haszontalanságokkal elfecsérel, nem érdemes erre az ajándékra. A ki pedig valami hasznos munkával tölti idejét, az kötelességét teljesítette. Mert munkálkodni kell minden embernek. Ha azután munkájának hasznát ő maga is látja és mások is elismerik, akkor sem mindig az ő saját érdeme az, hanem sokszor külső körülmények eredményei. Gondoljuk csak magunkat Révai Miklós idejébe, ama vasszorgalmú és éles elméjű tudós korába. És képzeljük hozzá, hogy neki is meg lettek volna munkálkodásához ama segédeszközök, a melyek az én kezem ügyében vannak, ért volna-e ő el oly sikereket, a miúket én elértem? Alig hiszem! És miért? Mert akkor nem volt még meg a magyar nemzeti irány. Nem volt meg az az intézet, a mely őt buzdította volna, a mely pénzzel segítette volna. És buzdítás, pénzzel segélyezés nélkül Révai nem sokat tehetett. A mi keveset, vagy sokat írtam, az mind a M. Tud. Akadémia költségén jelent meg. Magam egyedül semmit sem tehettem volna.“

És e szavakat két nappal halála előtt mondotta el. Mintegy végrendelete ez, melyben háláját fejezi ki a M. Tud. Akadémia iránt. És mennyi szerénység, mennyi bölcsesség e pár szóban!

Ilyennek ismertük őt az Akadémiában, különösen pedig azok, kik az ő szorosabb köréhez tartoztak s kiket az akadémiai osztályülések után magához meg szokott hívni barátságos vacsorára. A 80-as években, mikor már én is e körhöz tartoztam, Budenz, Fraknoi, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Keleti Károly és Szabó József voltak a rendes vendégek. A házi asszony keresetlen szívessége s a házi gazda csendes, derült kedélye, nyugodt bölcsesége s oly tanulságos társalgása, felejtetlenné tették mindannyiunknak a náluk töltött estéket.

Hunfalvy, ha bántotta is valami, rendszerint tudott magán és indulatain uralkodni. Csak ha Deák Ferenczet s a 67-es kiegyezést ócsárolta valaki, vagy ha valamely tudományos dolgozatban gondatlan könnyüvérfüség, vagy lelkismeretlenséget kellett tapasztalnia, tört ki belőle az indulat, amott a fölháborodás, itt a megvetés hangján.

Hadd mondjak el még egy jelenetet személyes emlékezésemből.

1891 október havában Hunfalvy 50 éves akadémiai tagságát ünnepeltük s ez alkalomra Finnországból is intéztek hozzá üdvözlő iratot, 31 névaláírással, s köztük Finnország érseke, senatorok, magasrangú államhivatalnokok, tudósok; Budenzhez küldték, de ő beteg lévén, engem kért föl, nyujtanám át az ünnepeltnek. Lakásán adtam át. Mialatt csendesen végig olvasta, a sűrű, ősz bajusz alatt megremegtek ajka izmai s a szemzúgából könnyesepp szökött elő. „Még tí is“ — susogta magában.

Végzek s végezem azon szavakkal, melyeket a most említett jubileumkor az Akadémia elnöke, báró Eötvös Loránd szőtt beszédébe:

Hunfalvy bebizonyította, hogy „a tudomány akkor is, ha tárgya magyar s ha magyar ember magyar nyelven műveli, a tudományos világ közkincsévé válhatik.“

Órizzük meg s tiszteljük Hunfalvy Pál emlékét!

SZILY KÁLMÁN.

Az Árpád-kori szóvégi *u* betűk kérdéséhez.

Az *almu* (,álm'), *zerelmu* (,szerelem') stb. eff. Árpád-kori szóalakok *u*-ja nem hagyja nyugodni a magyar nyelvészeket. Hat évtized óta sokunknak okozott fejtörést az a kérdés, hogy a régiek miféle hangot jelöltek azzal a rejtelmes betűvel. Legutóbb Gombocz Zoltán adott új választ a régi kérdésre egy magvas kis cikkben a mely e folyóirat m. é. novemberi füzetében (393—395. l.) jelent meg. Ennek a veleje az, hogy a magyar névszók alsó és középső nyelvállású rövid véghangzóinak helyébe még a történelemelőtti török nyelvhatást megelőző időben felső nyelvállással képzettek (*i*, *u*, *i*, *ü*) léptek; ezek a török-magyar érintkezést követő századokban elvesztek, és velük együtt veszték el a török jövevényszavak felső állású rövid véghangzói is; a teljes elveszést természetesen redukálódás (tökéletlenedés) előzte meg, s ennek a menete az volt, hogy a véghangzók előbb zöngétlenek lettek, azután pedig nyelv- és ajakműködés tekintetében is redukálódtak; az Árpád-kori szóvégi *u* betű e szerint a zöngétlen *i*, *u*, *ü* közös jele lehetett.

Itten két kérdés van tárgyalva. Az egyik az, hogy a teljes hangú rövid véghangzók fokozatos elveszése mikor indult meg; a másik pedig az Árpád-kori szóvégi *u* betűk hangértékének